

המנהג, ההלכה והמציאות המשתנה | על תפיסת הפסיקה של הרב רבינוביץ'

בין מנהג, הלכה ומציאות מתקיים מתח מתמיד. המנהג מורה להמשיך להתנהל כפי שכולם כבר מכירים בקהילה ובמשפחה. לעומת זאת, ההלכה באה לעצב את המציאות מחדש לפי כללים קבועים מצד עצמם, לא לאשר אותה בדיעבד. אפשר לפתור את המתח הזה בכל מיני צורות. בשיעור זה נעמוד על היחס בין מנהג להלכה בפסיקת הרב.

מי שעוקב אחרי תשובות של הרב רואה שקודם כל צריך לבדוק מה אומרת ההלכה. נציין כי היחס בין מנהג להלכה תלוי במחלוקת קדומה: בבתי המדרש באשכנז התפיסה היא שמנהג דוחה הלכה, ואילו שיטת הרמב"ם קובעת כי הלכה דוחה מנהג. מכל מקום, אחרי בירור ההלכה בודקים מה המנהג, כיוון שגם לו יש משמעות מחייבת.

ניתן להבחין בין שלושה סוגים של מנהגים: מנהג מקום, מנהג אבות ומנהג כלל ישראל.

למנהג כלל ישראל יש תוקף כמו הכרעת בית דין הגדול בירושלים והוא מחייב הלכתית מעיקר הדין. מנהג המקום, במידה וישנו, מחייב את בני אותו מקום בלבד. המקור למחויבות למנהג אבות פחות ברור. בכמה מקומות בתשובות הרב משתמע שמנהג אבות מחייב מצד כבוד הורים. למשל, לגבי גילוח הפנים בחול המועד, בספירות העומר ובבין המצרים הרב פוסק כל אחד צריך לנהוג כמו אביו מצד כבוד אביו, על מנת שהדבר לא יראה כיוהרה או יגרום למריבה. פסיקה זו אמורה גם במקרים בהם האב מוחל, כיוון שבמבט מבחוץ זה נראה לא ראוי. מכל מקום, ברור שאין כאן מחויבות עקרונית למנהג האב, ולכן אם אביו גר בחו"ל או שכבר נפטר מותר לבן לשנות ממנהגו. כמו כן, בפסיקת הרב מנהג מובהק שמיחד מקום מסוים או משפחה מסוימת בתחום הציבורי של הנראות, כמו גילוח או נוסח התפילה, נחשב כמחייב בעדיפות הראשונה. המגמה היא לשמור על המסורת ולא לעורר מחלוקת.

לכאורה עולה עד כאן תפיסה שמרנית. הפסיקה שהולכת אחר המנהג לא מאפשרת התמודדות עם מציאות העכשווית והמתחדשת, אלא תמיד מורה להמשיך מה שעשו עד עכשיו. אולם, לא זו הייתה תפיסת ההלכה של הרב. אם כן, איפה בתפיסת הפסיקה של הרב קיים מרחב בו אפשר לתמרן ולפעול על פי שיקול דעת?

א. חזון יצירת מנהג אחיד

על מנת לענות על שאלה זו נתייחס לנושא טעמי המצוות. יש הבדל גדול בין תפיסת הרמב"ם לבין תפיסת בתי מדרש אחרים, כמו זו של ריה"ל, ביחס לטעמי המצוות. הרמב"ם נותן מקום נכבד לטעמי המצוות בחלק שלישי של מורה הנבוכים, בעוד ריה"ל חושב שהטעמים פחות חשובים והעיקר הוא קיום ההלכה. הבדל זה נובע מפער מהותי בתפיסת ההלכה: בעיני ריה"ל ההלכה היא ספר הוראות ולכן הדגש הוא על קיום מדויק של הוראות אלו, בעוד בעיני הרמב"ם עיקרה של כל מצווה הוא המטרה שהיא באה להשיג. טעמי המצוות הם המפתח להשגת אותה מטרה, אחרת אדם עלול להגיע להיות נבל ברשות התורה, ולכן יש משקל נכבד לבירור טעמי המצוות.

בעקבות הרמב"ם, הרב תופס שההלכה אינה תכלית לעצמה אלא אמצעי כדי להשיג את תיקון החברה והדעות. כיוון שכך, הדגש בתפיסת הפסיקה הוא לא על פרטי המצוות אלא על הבנת המערכת כולה והתכלית אותה היא באה לקדם. התפקיד של פוסק ההלכה הוא לממש את ההלכה בהתאם לייעוד שלה. מה שעומד לנגדו הוא החזון, איך העולם צריך להיראות, ולפי זה הוא מפרש את ההלכה ומכריע למעשה. בתפיסת הרב ההלכה איננה עולם תיאורטי אפלטוני, אלא כללים שנועדו להביא את המציאות הממשית למקום טוב יותר.

חלק מהחזון שההלכה צריכה להוביל אליו הוא יצירת תורה אחת לכל עם ישראל, בלי פירוד ומחלוקת. זו אחת המגמה החשובות שמובילות את הפסיקה של הרב. בימים נוראים בישיבה מתפללים בנוסח משולב, וכך גם בסליחות בהרבה מקומות עושים נוסח משולב. זה חלק מתיקון החברה. בחלק גדול מהחברה הישראלית הנושא העדתי לא משחק תפקיד, בציבור שלנו העדתיות עדיין משמעותית במידה מסוימת בגלל ההבדלים ההלכתיים. אלו דברים שאי אפשר לכפות אותם, מדובר על תהליך. האידיאל הוא שבסופו של דבר לכל עם ישראל יהיה מנהג אחד, אולם בדרך לשם צריך קודם כל לעבור דרך מנהג אחד למקום או לפחות למשפחה.

ב. האם אישה חייבת במנהגי בעלה?

נושא נוסף שדרכו מתבררת תפיסת הפסיקה של הרב הוא חובת אישה במנהגי בעלה. בעבר לאישה ולבעלה היו אותם מנהגים מהבית ולא התעוררה השאלה. גם כאשר היו הבדלים, לרוב היה ברור שהאישה תנהג לפי הבעל כיוון שמעמד האישה היה נמוך יחסית. השאלה התעוררה אחרי גירוש ספרד וכן במאה ה-18, והיום השאלה הלכה והתעצמה והפכה שכיחה ומעשית. הגישה המקובלת בפוסקים הוא שהאישה מחויבת למנהגי בעלה. פוסקים כמו הגר"מ פיינשטיין והגר"ש"ז אוירבך כותבים שהאישה מחויבת למנהג בעלה, אך מסייגים פסיקה זו ביחס למנהגים מסוימים. הגר"מ פיינשטיין מנמק פסיקה זו בכך שבנישואין האישה נחשבת כהולכת למקום בעלה.

בתפיסת הרב כל התועלת של המנהגים והמוטיבציה לשמור עליהם היא הבטחת האחדות, כולם מאוחדים תחת מסורת אחת. כיוון שכך, במקרים בהם שמירת המנהגים בעצמה תוביל לפירוד, כמו בקהילה מעורבת או בין בעל ואשתו, אין חיוב לשמר את המנהג. הכלל הוא שאם יש הלכה, ההלכה קובעת. במידה ואין הכרעה הלכתית מחייבת, הולכים לפי מנהג המקום. היום בהרבה מקרים מנהג המקום עוד לא התגבש, ולכן כאשר מקימים מקום חדש ניתן ללכת אחרי איזה מנהג שירצו. הרב קובע כי הבעל ואשתו נחשבים כאילו שניהם מקימים מקום חדש, זאת בניגוד לתפיסה של הגר"מ פיינשטיין ראה את האישה כמי שהולכת למקום בעלה.

יש לסייג ולהדגיש כי בתפיסת הרב יש ערך גדול להמשכת את המסורת כל עוד אין סיבה לשנות ממנה, רק כאשר יש ערכים יותר חשובים, כמו מניעת המחלוקת, אז אפשר לשנות. כיוון שכך, עקרונית גם בעל ואישה אשכנזים יכולים לבחור עם נישואיהם במנהג ספרדי, אבל עדיף שלא יעשו את זה כל עוד אין סיבה מיוחדת. כמו כן, מדובר בצורך אמיתי במנהג חדש. לא כל צורך הוא אידיאל שההלכה צריכה לקדם אליו, יש צרכים שהם חולשה ואז צריך להתגבר על החולשה. כמובן, ייתכנו הבדלים בין מקרים שונים. בניגוד לתפיסה הטוטאלית שההלכה היא תוכנת מחשב ולכל שאלה יש תשובה קבועה מראש, הרב תפס שמרחב התמרון של הפוסק הוא תחום משמעותי ביותר והוא נתון לשיקול דעת. במרחב הזה הפוסק מממש את הייעוד והתכלית של ההלכה.

ב'מסילות בלבבם' וכמו כן בשו"ת 'שיח נחום' הרב מסביר שכאשר מקימים יישוב חדש אז העדיפות הראשונה היא שרוב המקום יקבע את המנהג למקום חדש וכולם יהיו מחויבים למנהג זה מדין מנהג המקום. כמובן, מדובר כאשר אנשים מבינים וילכו לפי הרב וזה לא ייצור עוד פירוד.

כמו כן, נעיר בקצרה כי יש לדון האם בימינו יש בכלל הגדרה יציבה של מקום, בעידן של ניידות ותקשורת, ואולי בכלל עדיף להדגיש את מנהג אבות ולא מנהג מקום. הרב מודע לזה ולכן צמצם את המשמעות של מנהג המקום למנהג משפחה או יישוב, בו באמת יש אופי של קהילה. קביעת מנהג אחיד של מקום נתפסת ככלי וכשלב בדרך לייצר מנהג לכל ארץ ישראל.

ג. הרחבת ההלכה על חשבון המנהג

נושא נוסף דרכו מתבררת תפיסת הפסיקה של הרב הוא תפיסת היחס בין מנהג לבין הכרעה הלכתית. עולם ההלכה מורכב מעקרונות וכללים, אך נוסף אליהם ישנו מרחב לא קטן של שיקול דעת. במקום בו פוסקים אחרים נבהלים ונצמדים לכללים קבועים מראש, הרב ראה מרחב להכיל צדדים שונים ולהפעיל שיקול דעת. פסיקת הלכה פירושה להכיר היטב את המציאות, את ההלכה ולפסוק בהתאם לתכלית הכוללת של המצוות. זה התפקיד של הפוסק.

בתפיסת ההלכה יש לרב כמה תפיסות מיוחדות ועקרוניות. בכמה תשובות מפורש ומודגש שאין הבדל בתחום ההלכה בין העדות. אין הלכה לאשכנזים והלכה לספרדים, ההלכה היא אחת. יש תפיסות שאומרות שכל עולם ההלכה הפך להיות בעצם עולם של מנהג, כל עדה נוהגת לפי פוסק מסוים ואין הכרעה שמחייבת את כולם. התפיסה של הרב שונה, הוא רצה להרחיב את תחום ההלכה על חשבון המנהג.

יש מקום לדון היכן בדיוק עובר קו הגבול בין הלכה ובין מנהג. לא שאלתי על כך מעולם את הרב, ונראה לי שכוונתו היא שדברים שנובעים מתוך משא ומתן הלכתי בסוגיה ונפסק בידי הראשונים הם הלכה, בעוד שדברים שמהווים יישוב שונה של ההלכות במקומות שונים אלו הם מנהגים. בתחום ההלכתי הפוסק צריך להכריע למעשה ולא רק לומר שכל אחד ילך על פי מנהגו. תפיסה זו נותנת המון כוח לפוסק.

בנוגע למה שכבר התקבל והוכרע בכל ישראל אין צורך שהפוסק יכריע מחדש. לעומת זאת, במקום שלא הוכרע יש להכריע. למשל, בשאלה האם יש ביטול אחר ביטול בלח, כלומר האם מותר לשים מרק מבושל קר על הפלטה בשבת, יש מחלוקת ראשונים שלא הוכרעה. במקרה כזה הפוסק צריך לשיקול להכריע עבור כולם, בני כל העדות. הרב לא פסק דבר שונה לאשכנזים ולספרדים.

ההרחבה של ההכרעה ההלכתית זה מענה של מנהיגות תורנית לצורך מימוש ערכי התורה ותכליתה, זו האחריות הכבדה של פוסק כרב קהילה ומנהיג דתי. לכן פוסק לא אמור לפסוק בסמס למי שהוא לא מכיר.

ד. סיכום

נסכם את עיקרי הדברים. קיים מתח בין המנהג כשיקול שמרני לבין הצרכים המתחדשים בכל דור. ראינו שהרב מצד אחד ראה ערך עצום בשימור המסורת כל עוד זה אפשרי, ומצד שני שינה מהמנהג במקום בו יש צורך גדול שמקדם את תכלית התורה וייעודה. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשתי מגמות. ראשית, יצירת מנהג מקום אחיד כאשר אין מנהג מקום קיים ומבורר. בנוסף, הרחבת הסמכות של ההלכה על פני המנהג, מתוך תפיסה של הפוסק כמי שמכריע לכולם ולא רק

מורה ללכת לפי מנהגים. נגענו על קצה המזלג בהיבט מסוים בדברי הרב, ויש עוד רבות להוסיף בעניין זה. שנזכה להעמיק בתורתו.